

ОЦІНЮВАННЯ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ КРИТИКИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто термін "оцінювання" як ключове поняття літературної критики та критики перекладу. Здійснено спробу аналізу цього поняття у системі двох мов (української та англійської) з метою визначення термінологічних адекватностей.

У період бурхливих суспільних, політичних, наукових конфліктів, які призводять до взаємних звинувачень та претензій, уміння добре і справедливо оцінити, при цьому бути точним та неупередженим у своїх судженнях, вимагає неабияких зусиль та ґрунтовних знань. Найчастіше причиною таких непорозумінь стає різне, іноді абсолютно протилежне, трактування одних і тих же понять та явищ. Вирішення цієї проблеми бачимо у з'ясуванні термінів та основних категорій, неправильне або невідповідне використання яких стає перешкодою на шляху до порозуміння.

У запропонованій статті мова йтиме про термін "оцінювання" та деякі інші пов'язані з ним поняття у літературній критиці та критиці перекладу як дисциплінах, головне завдання яких – забезпечувати оцінку, характеризувати надходження до сфери літератури творів оригінальних і перекладних. У полі нашого зору перебуватимуть поняття "оцінювання", "оцінка", виражені засобами української та англійської мов.

Літературна критика як галузь наукового знання, що спрямована на оцінювання творів мистецтва та визначення їх естетичної вартості, широко послуговується терміном "оцінка", який є основним знаряддям у діяльності того, хто здійснює оцінювання. Критика художнього перекладу, як окрема галузь перекладознавчої науки, що "займається аналізом конкретних перекладів та їх оцінкою в зіставленні з оригіналами" [1: 203], також використовує цей термін у своїх напрацюваннях. Проте термінологічна неадекватність має місце як у межах згаданих дисциплін, так і на ширшому рівні, викликана мовною конфронтацією.

Метою нашої розвідки є спроба систематизації основного поняттєвого матеріалу, пов'язаного з терміном "оцінювання" в критиці літературного твору (оригіналу) та критиці художнього перекладу. У своїй роботі ми намагатимемося, зокрема, усистематизувати поняття англосакського літературознавства *assessment, evaluation, judgement, measurement* в англійській мові та прокоментувати їхні відповідники (якщо такі є) чи віднайти й запропонувати заміники їм (якщо відповідників немає) в українській літературознавчій термінології.

Теоретичні та методологічні аспекти оцінювання перекладу, відображені у численних працях відомих науковців, або з погляду практичного спостереження за перекладацькою методикою, або з точки зору ідейно-естетичної вартості перекладу як нового літературного явища у приймаючій культурі. Так, П. Ньюмарк розглядає оцінювання перекладу як складову критики поряд із аналізом оригіналу, інтерпретацією перекладацьких методів та порівнянням оригіналу з перекладом [2: 186]. С. Гервей та Й. Хіггінс називають оцінювання перекладу завершальною стадією стилістичного редагування, об'єктом якого стає текст як продукт перекладу [3: 187-199]. Автор праці "Переклад і літературна критика. Переклад як аналіз" М.Г. Роуз вважає, що у літературній критиці статуси твору оригінального та його перекладу повинні бути рівними. "Рівний статус означає, що ми маємо справу з літературними рівностями" [4: 71], тобто вимоги до оцінювання перекладу не мають відрізнятися від вимог до оцінювання оригіналу.

Питання про розрізнення основних понять критики перекладу слід розпочинати із з'ясування мовних відповідностей/невідповідностей, тобто з перспективи лексикографії, адже мова насамперед відображає об'єктивний стан існування того чи іншого явища, процесу, дії утворення та закріплення за словами нових понять, які в подальшому набувають специфічних, власне *термінологічних*, характеристик для їх описування [5: 16-24].

Спільним і вихідним для оцінювання та критики є поняття *судження* – логічна категорія, що позначає думку, в якій утверджується або заперечується щось про предмети та явища об'єктивної дійсності. Судження вказує на предмети та притаманні або відсутні у них властивості, ознаки, зв'язки, відношення. За допомогою суджень ми пізнаємо предмет у різноманітних його проявах. Через судження ми висловлюємося про те чи інше явище, характеризуємо та означаємо його, тобто передаємо своє критичне осмислення. В українській мові цей термін в основному використовується у наукових працях і, як правило, рідко вживається у щоденній лексиці, хоча глумачний словник української мови подає *судження* як 1) думка про що-небудь, погляд на щось; виклад своїх думок, поглядів; 2) логічна думка, в якій стверджується або заперечується що-небудь відносно предметів і явищ [6: 825] і пов'язані з ним лексичні такі поняття, як *висловлювання, думка, точка зору, погляд*. В англійській мові українське *судження* має три своїх відповідники *opinion* (думка), *judgment* (присуд, судове рішення), та *statement* (у значенні логічної категорії), і коло їх застосувань значно ширше, включаючи розмовну мову. Першорядне значення англійського *judgment* – вирок, рішення суду; 2) кара; 3) думка, гадка; 4) розсудливість, розважливість [7: 282]. Щодо критики перекладу цей термін найчастіше застосовується зі значенням *судження*. Так, висловлюючи свою думку про сучасний стан оцінювання якості перекладів та неузгодженість у роботі між перекладачами, клієнтами та видавцями, перекладач, професор Гайн, зокрема, зазначив: "Видавець може мати суб'єктивні *судження* (курсив наш. – *O.I.*) щодо перекладів, особливо якщо у нього мало досвіду в перекладацькій практиці та в знанні наших індивідуальних стилів і словникового запасу і він, таким чином, шукатиме спосіб критично оцінити переклад" [8: 4]. Англійський словник літературних термінів для описування поняття *критики* дає таке визначення: "оцінювання літературних творів, включаючи класифікацію за жанрами, аналіз структури і судження про цінність" [9: 46]. Таким чином, у літературознавчих

наукових чи спеціальних працях термін *judgment* передається за допомогою *судження*, у щоденному спілкуванні – *думка, погляд*.

Літературна критика найбільше послуговується терміном *evaluation* – *оцінювання*, який співвідноситься з основним поняттям в аксіології – *value* та позначає категорію *вартості, цінності*. Оцінювати (*to evaluate*) – уважно розмірковувати над чимось перед тим, як висловити судження про його вартість, важливість, якість [10: 471]. Розуміння прочитаного, за словами Роберта ді Янні, базується на трьох компонентах: досвіді читача, його інтерпретації твору та оцінюванні прочитаного [10: 29]. "Критичне оцінювання (*critical evaluation*) передбачає висловлення суджень про літературні твори. Коли ми оцінюємо літературний твір, ми обмірковуємо та складаємо своє враження щодо цінностей (соціальних, моральних, культурних) висловлених у тексті. ... Оцінювання базується на інтерпретації; наші висновки щодо значення текстів залежать від того, як ми їх оцінюємо" [11: 9]. Відповідником до англійського *evaluation* в українській мові ми маємо *оцінювання*, яке вказує на процес або результат діяльності, спрямованої на осмислення, вивчення об'єкта з метою формування своєї думки (позитивної, негативної, нейтральної, порівняльної і т.д.). Великий тлумачний словник сучасної української мови подає наступні визначення для поняття "оцінка": 1) дія за значенням оцінити, оцінювати; 2) вартість, ціна чого-небудь; 3) думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого, чого-небудь; 4) прийняте позначення якості знань і поведінки учнів [12: 693]. Термін "оцінювати", відповідно, трактується як: 1) призначати ціну чому-небудь, визначати вартість чогось; 2) визначати якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь. // Складати уявлення, робити висновок про кого-, що-небудь, визначати суть, характер, значення, роль і т. ін. чогось. // Розуміти, визнавати позитивні якості, цінність і т. ін. кого-, чого-небудь [там само].

Критика, як будь-яка діяльність, пов'язана з оцінюванням, послуговується здобутками теорії вартості, а саме її твердженням про розрізнення понять *факту* й *цінності*, *об'єктивності* й *суб'єктивності* та інших [13: 719], що дозволяє критиці, в свою чергу, пояснити питання літературних уподобань, читацьких переваг, симпатій.

Англомовний словник літературних та тематичних термінів пропонує у зв'язку з цим таке поняття, як *value judgment* (судження вартості) – судження, яке базується на особистісних принципах чи культурних смаках. У літературознавчих студіях проблема цінностей зосереджується на двох аспектах: взаємозв'язку інтерпретації та розуміння цінностей, тобто зв'язку, якщо такий існує, між розумінням тексту читачем і його відчуттям прекрасного, з одного боку, а з іншого – на обґрунтованості поняття *судження вартості*, взагалі [14: 337].

Поняття критики та оцінювання взаємообумовлені: критика передбачає оцінювання та аналізування творів мистецтва у процесі вивчення їх, а оцінювання – це спосіб *критичного* опрацювання/осмислення об'єкту дослідження, в результаті якого формується думка, погляд щодо пізнаваного явища.

Специфічний для критики перекладу термін *assessment* існує у межах складової концепту *translation quality assessment* (оцінювання якості перекладу) для позначення, за словами І. Бурханова, двох типів діяльності: а) оцінювання (*evaluation*) та б) критики (*criticism*) [15: 108]. Здійснення оцінювання перекладу передбачає вироблення системи критеріїв для зіставлення текстів оригіналу та перекладу з метою визначення їх відповідностей. Крім того, оцінювання якості перекладу породжує моделі для формування теоретичного підґрунтя системи оцінювальних критеріїв, які повинні не лише відображати стан науки про теорію перекладу, а й сприяти удосконаленню перекладацької практики.

Джуліан Хауз описує три основні моделі оцінювання перекладеного твору, сформульовані на підставі тлумачення перекладу як операції, при якій *значення* (*meaning*) лінгвістичних одиниць зберігаються еквівалентними. Так, *mentalist view of meaning* (особистісний чи суб'єктивний погляд на значення) витворює *інтуїтивне* або *інтерпретаційне* оцінювання перекладу, яке залежить виключно від власної суб'єктивної інтерпретації того, хто здійснює оцінку. На противагу суб'єктивно-інтуїтивним підходам до оцінювання, *response-based approach* (теорія читацького відгуку) має на меті більш науковий спосіб трактування оцінювання перекладу і бере до уваги *реакцію читачів* як результат сприймання значеннєвого матеріалу при прочитанні похідного тексту. Автори цієї теорії вважають, що добрий переклад повинен викликати у читачів відгук рівнозначний тому відгуку, який продукують реципієнти оригіналу. *Text and discourse based approach* (текстуальний та дискурсивний підхід) до оцінювання орієнтований на трактування значення у ширшому аспекті, ніж текстуальний рівень. Значення тексту не обмежується розумінням, що продиктоване лінгвістичними одиницями, а залежить також від ситуативного, культурного контексту. Переклад тексту не можна оцінювати відокремлено, відірвано від середовища, у якому він виник [16: 243].

Протягом ХХ століття теорія перекладу поповнилася новими здобутками, дослідженнями, які, у свою чергу, справили вплив і на оцінювання перекладу як складової критики. Найрезультативнішими виявилися розвідки, які пропонують вважати *оригінал* твору, а також культурні та літературні традиції його створення наріжним каменем, центром, точкою опори при процесі оцінювання якості перекладеного тексту. Таку теорію називають "моделлю, орієнтованою на оригінал" [цит. за: 15:110].

На жаль, в українській мові ми не можемо знайти еквівалент поняття *assessment* ні на лексичному, ні на вужчому, термінологічному, рівні. Англо-український словник, наприклад, подає це слово у перекладі як 1) обкладання; 2) сума оподаткування; 3) оцінка майна для оподаткування [7: 52]. В англійській мові *assessment* трактується як 1) процес вироблення судження або формування думки після ретельного роздумування над чимось; 2) підрахунок коштів або вартості чогось, сума коштів або вартості [10: 70] і є синонімом до слова *evaluation*. Відмінність у їх застосуванні пов'язана з походженням цих слів: *evaluation* від слова *value* (цінність), *assessment* – *asset* (позитивна якість; перевага, плюс). Це, очевидно, і пояснює вживання *assessment* поряд зі словом *quality*, яке в англійській мові позначає поняття високої якості.

Розвиток науково-технічного прогресу та впровадження комп'ютерних технологій у таких традиційно гуманітарних сферах, як літературознавство, мовознавство, змусило критику перекладу розробити ще один

специфічний термін для опису процесу оцінювання перекладу. Цей термін *translation quality measurement* відображає особливості *кількісного оцінювання*, а його творці, практикуючі перекладачі, вважають, що не можна оцінити те, що не підлягає точному вимірюванню [17: 14]. Процес оцінювання, тобто *translation quality measurement*, традиційно розпочинають із визначення поняття *quality*, яке найчастіше вказує на задоволення потреб та очікувань клієнтів чи замовників перекладу. Правильний переклад – це переклад, який не містить помилок або їх кількість не перевершує допустимої межі. У зв'язку з цим запропоновано ще одне поняття *translation quality index* (індекс якості перекладу) – точно встановлена межа – певна кількість помилок, перевищення якої вказує на недостовірний, неправильний переклад. Критеріями для успішного оцінювання якості перекладу вважають:

- ✓ повторюваність (коли два оцінювання одного й того ж тексту перекладу дають *подібні* результати);
- ✓ відтворюваність (різні оцінювачі перекладів повинні приходити до *подібних* висновків, оцінюючи ті ж самі переклади);
- ✓ об'єктивність (уникнення суб'єктивних упереджень).

В англійській мові *measurement* – *вимірювання, вимір, розмір* походить від *measure*, що означає 1) міряти, вимірювати, відміряти; 2) знімати мірку; 3) оцінювати, визначати (характер) і т.д. Українське *вимірювання* обмежується лише поняттями, пов'язаними виключно з математичним встановленням кількості: *визначати величину, розмір чогось, підраховувати, підводити підсумки, обчислювати, враховувати* та інші [18]. Відсутність прямого відповідника терміна *translation quality measurement* не означає, що українські оцінювачі перекладу не здійснюють таких операцій, як, наприклад, підрахунок кількості допущених помилок, щоб переконатися у повноті та точності вираження перекладу.

Отже, оцінювання перекладу можна розглядати, з одного боку, як роботу безпосередньо над *текстом* новоствореного перекладу, тобто літературне опрацювання рукопису, покращення мови, стилю, композиції твору. Це передбачає співпрацю з автором перекладу, допомогу в удосконаленні змісту та форми викладу, літературних та мовних якостей рукопису (граматична правильність, точність слововживання, виразність висловлювання тощо). Така діяльність неможлива без звернення до оригіналу й асоціюється, радше, з мовностилістичною специфікою функціонування перекладу. З іншого боку, оцінювання похідного тексту – це вивчення *твору* перекладу, з притаманною йому мистецько-презентаційною роллю у приймаючій літературі. Воно спрямоване на дослідження мотивів вибору перекладачем того чи іншого твору, культурного середовища виникнення оригіналу, співвідношення контекстів оригіналу та перекладу. Цей спосіб оцінювання перекладу намагається встановити *художню цінність* літературного твору.

Зважаючи на те, що переклад термінів – одна з найскладніших проблем термінознавства як синтетичної міжгалузевої дисципліни [19], не наважуємося пропонувати конкретні терміни для описування аналізованих понять. Спробуємо лише окреслити деякі можливі способи введення нових дефініцій, а саме:

- ✓ шляхом підбору національного відповідника: *evaluation (value)* – *оцінювання (цінність)* для визначення *художньої вартості твору*;
- ✓ за допомогою перекладу: *translation quality assessment* – *оцінювання якості перекладу* для позначення якості перекладу через концепт "еквівалентності" оригіналу в соціолінгвістичному вимірі (Хауз);
- ✓ за допомогою часткового тлумачення і перекладу: *translation quality measurement* – *кількісне оцінювання якості перекладу* для вказування на вимірювальний спосіб оцінювання перекладу.

Порівняльний аналіз української та англійської термінології, потребуючи подальшого дослідження, мусить взяти до уваги терміни інших мов для позначення поняття *оцінювання*, скажімо, російського – *оценка*, польських – *wartościowania, oceny*, з метою отримання вичерпних результатів щодо можливостей упровадження нових найменувань у системі національного термінознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. Роздуми і спостереження. К.: Дніпро, 1972. – 215 с.
2. Newmark P. A textbook of translation. – Longman, 2003. – 290 p.
3. Herve S., Higgins I. Thinking Translation. A Course in Translation Method: French-English – L.: Routledge, 1997. – 261 p.
4. Rose M. G. Translation and Literary Criticism. Translation as analysis. M.: St.Jerome Publishing, 1997. – 101 p.
5. Веретюк О.М. Термінологічна неадекватність при викладанні теоретичних літературознавчих дисциплін (конфронтація перекладу: українська-російська-польська-англійська мови термінології) // Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід розробки і проблеми: Науковий семінар / За редакцією Романа Гром'яка. – Т.: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. – 339 с.
6. Судження // Словник української мови. – Том 9. – К.: Наукова думка, 1978. – С.825
7. Англо-український словник / Укл. М.Л. Подвезько, М.І. Балла. – К.: Радянська школа, 1990. – 664 с.
8. Dr. Heine Covers the Current State of Quality Assessment In Translation on Institute Day. // Chicata News. A Publication of the Chicago Area Translators and Interpreters Association. – Chicago, 2004. – P. 4, 6
9. A Dictionary of Literary Terms. Ed. by Beckson K., Ganz A. – New York, 1986. – 280 p.
10. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners / Ed. by Mundell M. – L.: Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1692 p.
11. Yanni R. di. Literature. Reading Fiction, Poetry, Drama and Essay. – 4th edition. – McGraw-Hill, 1998. – 2036 p.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь ВТФ "Перун", 2003. – 1440 с.
13. Value Theory // The John Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism / ed. by M. Groden and M. Kreiswirth. L., 1994. – P. 719-723.

14. Value Judgment // A Dictionary of Literary and Thematic Terms. Ed. by Edward Quinn. New York: Checkmark Books, 2000. – 360 p.
15. Burkhanov I. Translation: Theoretical Prerequisites. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003. – 222 s.
16. House J. Translation Quality Assessment: Linguistic Description versus Social Evaluation // Meta, XLVI #2, 2001. – P. 243-257
17. Schiaffino R., Zearo F. Translation Quality Measurement. – 2003. Available: <http://www.aliquantum.biz/Downloads/Translation%20Quality%20Measurement2.ppt>
18. Словник синонімів української мови: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1999-2000. – Т. 2. – 956 с.
19. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Л.: Світ, 1994. – 216 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Олийнык И.Д. Оценивание в терминологической системе критики перевода.

В статье рассматривается термин "оценивание" как ключевое понятие литературной критики и критики перевода. Осуществляется попытка анализа этого понятия в системе двух языков (украинского и английского) с целью определения терминологических адекватностей.

Oliynyk I.D. Evaluation in terminological system of translation criticism.

The article studies the term "evaluation" as a key concept in literary and translation criticism. The concept of evaluation is analyzed within the system of two languages (Ukrainian and English) in order to determine terminological conformity.